

Весна Станковић Пејновић

ОБРАЗОВАЊЕ У ЕРИ ЧЕТВРТЕ ИНДУСТРИЈСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

УВОД

Глобални образовни систем пролази кроз дубоке промене. Током посљедњих неколико декада образовање је доживјело радикалну промену у Европи, што је довело до брзе реконфигурације њезиних темеља: од почетне функције формирања, у потпуном смислу, људских бића свесних своје историје, образовање је претворено у предузеће, произвођаче способности и компетенција повезаних са утилитаристичком догмом „службе сврси“ (Stanković Pejnović, 2020).

Политичари и корпоративни лидери замењују јавни школски систем приватним, профитним, конкурентним, тржишним системом који повећава неједнакост и подрива демократију. Образовна ефикасност, одговорност и квалитет редефинисани су у тржишном смислу. Курсеви су постала наставна роба. Односи ученика и наставника посредују се потрошњом и производњом ствари (нпр. софтвера).

Свет је ушао у еру индустријске индустрије четврте генерације, коју одликује све већа повезаност, интеракција и развој дигиталних система, вештачке интелигенције. Са све конвергентнијим границама између људи, машина и других ресурса, информација, комуникационе технологије сигурно имају утицај на различите секторе. Такав развој догађаја утиче на образовни систем. Све се више истиче да је потребно припремити адекватне људске ресурсе који би били спремни за прилагођавање и такмичење на глобалном нивоу.

Успех земље у суочавању са Индустријском револуцијом 4.0 је одређен квалитетом просветних радника, од којих се захтева стручност, способност прилагођавања новим технологијама и глобалним изазовима. У овој ситуацији свака образовна институција је приморана да припреми нове информације и другачији облик писмености у свим областима образовања. Стари облик писмености који се ослања на читање, писање и математику је промењен. Потребно је све више инволвирати познавање обраде података, технологија и развој људских ресурса. Промена реалности изазвана

ковидом 19 присилила је више од милијарду ученика и студената да се едукују ван образовних институција, покренувши највећу светску образовну технологију (*edtech*) у историји. Образовни системи се труде да редизајнирају своје подучавање и учење како би омогућили ученицима свих узраста да уче од куће.

ЧЕТВРТА ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА

По Швабу (Schwab), председнику Светског економског форума, Четврта индустријска револуција даје неограничене могућности повезивања милијарду људи путем мобилних уређаја, што доводи до невиђене процесорске снаге, могућности складиштења и приступа знању (Schwab, 2016, стр. 7).

На исти начин се преобликују владе и институције, као и многи други системи образовања, здравства и комуникација. Нови начини коришћења технологије које узрокују промену понашања, система производње и потрошње нуде потенцијал за подршку обнављању и очувању природног окружења, уместо да стварају скривене трошкове у облику читавог низа појава (Schwab, 2016, стр. 7). Владе које су усмерене према економској исплативости и тржишној орјентацији преобликовале су сва подручја јавног живота. Према Швабу, Четврта индустријска револуције је база за јачање човека, а не даље дехуманизује. Основна и глобална природа ове револуције значи да ће на њу утицати све државе, економије, сектори и културе (Schwab, 2016, стр. 9). Надовезујући се на дигиталну револуцију, Четврта индустријска револуција ствара свет у којем виртуелни и физички производни системи глобално међусобно сарађују на флексибилан начин. Спој ових технологија и њихова интеракција између физичког, дигиталног и биолошког домена чине Четврту индустријску револуцију суштински различитом од претходних револуција (Schwab, 2016, стр. 12) јер револуција има потенцијал да роботизује човечанство и тако угрози наше традиционалне изворе значења – посао, заједницу, породицу, идентитет (Schwab, 2016, стр. 105).

У Четвртој индустријској револуцији, дигитална повезаност коју омогућавају софтверске технологије из темеља мења друштво. Обим утицаја и брзина промена које су се догодиле придонеле су да се трансформација тако радикало и раписно шири целим светом и то толико различитом од било које друге индустријске револуције у људској историји. У ери индустријске индустрије четврте генерације видљива је све већа повезаност, интеракција и развој дигиталних система и вештачке интелигенције. Са све конвергентнијим границама између људи, машина и других ресурса, информације и комуникациона технологија имају утицај на различите сегменте

друштва. Рефлексије на образовни систем огледа се у чињеници да се од професора захтева стручност, способност прилагођавања новим технологијама и глобалним изазовима. У овој новој ситуацији, све више се истиче да свака образовна институција мора припремити нове информације и писменост у области образовања. Стари облик писмености која се ослања на читање, писање и математику мора се ојачати применом нових облика едукације: обраде података, технологије и другачијем приступа образовању.

Академске институције се често сматрају једним од најистакнутијих места за остваривање идеја које теже будућности. Нови докази, међутим, указују да подстицаји за каријеру и услови финансирања на универзитетима данас фаворизују постепено, конзервативно истраживање у односу на смеле и иновативне програме (Foster et al., 2015, стр. 875–908).

Притисци са којима се појединци, организације и друштва суочавају у овој кризи убрзавају Четврту индустријску револуцију, утичу на брисање граница између физичког, дигиталног и биолошког света. Да ли наши образовни системи припремају ученике за свет вођен ометајућим научним и технолошким напретком вештачке интелигенције, роботике, биотехнологије, чисте енергије или квантног рачунања? Да ли подстичемо студенте да критички размишљају о томе како наука, технологија и иновације могу помоћи у решавању – или погоршању – економских, геополитичких, еколошких или друштвених изазова (Gual Soler & Dadlani, 2020)?

У многим индустријама и земљама најтраженија занимања или специјалности нису постојала пре десет, па чак ни пет година, а темпо промена ће се убрзати. До 65% деце која данас полазе у школу имаће посао који још не постоји. Наши образовни системи широм света су пропадали пре ковида 19 и наставиће да заостају уколико не променимо начин предавања и учења (Gual Soler & Dadlani, 2020).

Док смо у индустријској револуцији 18. и 19. века били изложености неписмености читања и писања, у Четвртој индустријској револуцији писменост више не може бити ограничена на читање и писање. Пре ковида 19, основно разумевање молекуларне биологије и појмови епидемиологије били су потпуно неинтересантни за већину грађанина. Сада, када се терет ублажавања пандемије ослања на нашу колективну одговорност, ово знање може бити питање живота и смрти. Живимо кроз колективну спознају како разумевање науке има опипљиве, практичне и непосредне примене у нашем свакодневном животу.

STEM вештине (*science, technology, engineering, mathematics* – вештине за које се очекује да их имају људи VII степена високог образовања из природних наука, технологије, инжењерства и

математике) морају бити укључене у основну дефиницију писмености ако желимо да оснажимо следећу генерацију да се бави глобалним изазовима. Сада је време да се образовање трансформише. Писменост мора укључивати вештине 21. века како их је описао *OECD*: математичка писменост, научна, дигитална финансијска писменост. Заједно са компетенцијама и ставовима, попут критичког мишљења, радозналости, креативности, тимског рада или међукултурне свести, млади морају бити припремљени за будуће професије које још не постоје.

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА НАУЧНОГ ОБРАЗОВАЊА

Према UNESCO-у, „да би земља задовољила основне потребе свог народа, подучавање наука је стратешки императив“. Ипак, постоје неједнакости око питања STEM образовања. Како технологија повезује ученике са наставницима у њиховим домовима, ограничења образовања се све више истичу. Криза узрокована ковидом открила је дубоке неједнакости не само у дигиталној подели (јер су деца без поуздане интернет везе потпуно одсечена од учења), већ и вештинама које деца користе да самостално уче и чији родитељи имају времена да помогну. Нужно је пронаћи креативне начине за младе људе свих друштвено-економских нивоа како би имали приступ учењу заснованом на истраживању код куће (*World Economic Forum, 2015, стр. 22*).

Све се више намеће мишљење да је изучавање природних наука, технологије и инжењерских вештина веома важно за данашњи свет. У Четвртој индустријској револуцији, није могуће наставити са застарелим образовним системима. Неки аутори су мишљења да је потребно ускладити јавне политике и улагања у образовање, науку и технологију да бисмо код младих развили вештине 21. века и припремили их за будућност која се радикално види (*Gual Soler & Dadlani, 2020*). Све су јача истицања перспектива да у свету, који се брзо развија кроз технологију, нису потребне само вештине у областима као што су језичке писмености, математика и природне науке, већ је нижно познавати и критичко размишљање, решавање проблема, упорност, сарадњу и радозналост. Међутим, пречесто студенти у многим земљама не стичу ове вештине. У том контексту, Светски економски форум припремио је вишегодишњу иницијативу „Нова визија за образовање“, да би испитао горуће питање недостатака у вештинама и истражио начине за њихово решавање путем технологије (*World Economic Forum, 2015, стр. 27*).

„ДОГАЂАЈ“ ОБРАЗОВАЊА И НЕЖНОСТ УКЉУЧИВАЊА ДИГИТАЛНИХ МРЕЖА

Образовање треба бити, Деридиним (Derrida) речником речено, „догађај“ јер он чини додирну тачку субверзивног потенцијала књижевне и образовне институције. Догађај је иступ из предвидивих оквира перформативне репетиције који у поље интеракције уноси ново и непредвидиво (Derrida, 2009, стр. 233–5).

Образовни систем је државни идеолошки апарат, прилагођен потребама владајуће класе у капиталистичком друштву. Ни једна друга институција не располаже обавезном публиком целокупног малолетног (и дела пунолетног) становништва. Образовно-интеграцијску улогу коју је некад играла црква у доба развијеног капитализма преузимају образовне институције. Алтисер (Althusser) је теоретичар који као доминантни идеолошки апарат капиталистичког друштва види управо школство. Осим оспособљавања за (пред)одређена занимања, ученици ће током школовања бити изложени „умереној количини знања умотаног у владајућу идеологију“. Главна улога идеолошких апарата управо стварање субјеката (Althusser, 2008, стр. 40).

Образовање 4.0 је одговор на потребу за четвртом индустријском револуцијом у којој се људи и технологија приближавају, стварајући нове могућности креативно и иновативно. Фиск (Fisk, 2017) објашњава „да нова визија учења промовише ученике да уче не само потребне вештине и знања већ и да идентификују извор за учење ових вештина и знања.“ Образовање 4.0 је општи термин који теоретичари образовања користе за описивање различитих начина интегрисања сајбер технологије. То је скок од образовања 3.0. које укључује упознавање неуронауке, когнитивне психологије и образовне технологије, користећи дигиталну и мобилну мрежу засновану на мрежи, укључујући апликације, хардвер и софтвер (Hussain, 2013). Образовање 4.0 је феномен који настаје као одговор на потребе Четврте индустријске револуције где су људи и машине усклађени како би пронашли решења, решили разне проблеме са којима се суочавају и пронашли могућности за иновације које се могу искористити за побољшање живота модерне људи.

Образовна институција постаје театар фундаменталног симболичког насиља које није ништа него илузија једнакости (Rancière, 1995, стр. 53). Капиталистички образовни систем, који у себе инкорпорира еманципацијску педагогију, преводећи је у идеологију развијања индивидуалних способности, својим заговарањем креативности и одбацивањем „тешких образовних (канонских) садржаја“ делује у складу с одгојним циљевима тржишног

прагматизма, темељећи се на процени да капиталистичко друштво од појединаца треба сналажљивост и искористивост, а не шире интелектуално знање. Образовање мора тежити еманципацији, све друго је дресура: „Тко поучава, а не еманципира, тај заглупљује“ (Rancière, 1995, стр. 27). Правила тржишта образовање вреднују се на темељу корисности и актуелности. Образовање и знање постају спољни израз целовитог развоја појединаца, престају бивати од значаја за живот и претварају се у пуко средство за преживљавање, што је, према Адорну (Adorno), прецизан показатељ да живимо у доба полукултуре или диктатуре мњења (Stanković Pejnović, 2013, стр. 232). Другим речима, образовање се претворило у свог „смртог непријатеља“ у псеудообразовање или полуобразовање (Adorno, 2003, стр. 111).

Неолиберало управљање је веома активно и интервенистичко јер прожима различите структуре друштвеног поретка: хетерогене мреже судионика, нове области знања, ствара микро подручја моћи и умећа који се повезују на нове начине. Тржиште креира измењене вредности и истине економских и управљачких процеса. Испреплетанем тржишта и принципа корисности ствара се форма категорије „интереса“. У таквој констелацији односа моћи знања су многобројне, испреплетене, расуте, без једног почетног центра; у исто време знање има хегемонијску моћ преношења владајуће идеологије, али и моћ робе која се „продаје“ на тржишту (Stanković Pejnović, 2020, стр. 420).

Двадесет први век је век глобализације са очекивањем да ће садржаји за учење моћи да достигну вештине 21. века које обухватају три нова; вештине учења и иновације укључују савладавање различитих знања и вештина, учење и иновације, критичко размишљање и решавање проблема, комуникацију и сарадњу и креативност и иновације; вештине дигиталне писмености укључују информациону, медијску и ИКТ писменост; каријере и животне вештине укључују флексибилност и прилагодљивост, иницијативу, социјалну и културну интеракцију, продуктивност и одговорност, те вођство (Trilling & Fadel, 2009).

Промене у образовном систему несумњиво ће утицати на изградњу курикулума, улогу наставника као васпитача и развој образовних технологија. Нови је изазов ревитализирати наше образовање које би образовало компетентно, креативно и иновативно људско биће, спремно за изазове на глобалном нивоу.

Политика курикулума мора да разрађује способности ученика у педагошкој димензији, животне вештине, способност заједничког живота (сарадња) и критичко и креативно размишљање, промовише меке и трансверзалне вештине које су невидљиве, а нису повезане са

одређеним техничким и академским областима. Широко је распрострањено мишљење да су у многим радним срединама потребне вештине критичког и иновативног размишљања, вештине комуникације, транспарентних медија и доступности информација (Lase, 2019, стр. 54).

У Индустијска револуција 4.0 улога наставника у целини као васпитача, учитеља, ментора и „родитеља“ у школи неће бити у потпуности замењена технолошком софистицираношћу, јер третман наставника према ученицима има специфичност која не може бити замењена технологијом.

Учење 21. века учење више није само традиционално академско учење, већ образовање које нуди услуге учења које им омогућају сарадњу, комуникацију и решавање проблема, критичко, креативно и иновативно размишљање. Компетенције и вештине могу се остварити само мешовитим учењем, е-учењем и мешовитим приступом учењу (Kristanto et al., 2017).

Да би се суочили са учењем у 21. веку, сви морају имати вештине критичког мишљења, знања и вештине дигиталне писмености, информациону и медијску вештину и савладати информационо-комуникациону технологију (Fridenberg & Andone, 2011), укључујући едукаторе.

Улога образовања је да припреми ученике да постану активни, успешни и корисни чланови друштва. Међутим, постоје неопходне промене које се морају узети у обзир; свет се у великој мери трансформисао. Одговорност школа и наставника је да припреме ученике да се могу такмичити и имати истакнуту улогу у окружењу глобалне заједнице.

Напредна технологија такођер штети променама у ставовима, понашању и карактеру ученика. Све више је приметна зависност од интернета и отежаност учења због интернет игара јер су више усредсређени на дигиталне уређаје, што доводи до недостатка равнотеже у друштвеном животу деце, чак потенцијално смањујући академска постигнућа. Овај медиј игра суштинску улогу у обликовању карактера ученика. Од наставника се очекује да не само преносе знање већ и да усмеравају духовни развоја, како би постојала равнотежа између интелектуалне компетенције и менталних ставова и компетенција (Lase, 2019, стр. 60).

Елитне школе воле да истичу да своје студенте уче како да мисле, али их у ствари тренирају да стекну аналитичка и реторичка умећа која су им неопходна за успех у будућем послу и професији. Учити студента како мислити значи развијати и потицати скептицизам и његову примену у пракси. На тај начин се остварује жудња за знањем у гледању, у методици мишљења, у самокритици као образовању за

објективност, али и искуство у границама, о правом незнању, као и о ономе што се мора духовно издржавати у одважности сазнања (Stanković Pejnović, 2012, стр. 211).

ЗАКЉУЧАК

Према многим ауторима, високо образовање је такође постало превише технократско, уско, превише специјализовано, превише корисно, превише усредсређена према себи и небитно јавној политици и социјалној пракси (Kezar & Eckel, 2000; Leslie, 2003; Lincoln, 1991; Peterson, 2000).

Кључно за неолиберални пројекат је информационо друштво. Према овој парадигми, управљање, квалитет и брзина информација постају кључни за економску конкурентност. Зависно од висококвалификоване радне снаге, истиче се да ће се дигитализација користити у циљу повећања продуктивности и пружања нових услуга. Сродни концепт је „економија знања“. То сугерише да ће бити потребан већи „људски капитал“ да би се повећала креативност радника и продуктивно користиле информације, повећала ефикасност услужне економије, постигла економска конкурентност, а тиме и задржало запослење (Levidov, 2006, стр. 239).

Индустријска револуција 4.0 променила је начин размишљања о образовању. Направљене промене нису само начин поучавања, већ је много неопходнија промена перспективе самог концепта образовања. Она утиче на прилагођавање и обнављање готово свих образовних компонената, као што су изградња курикулума, побољшање компетенција и вештина наставника и укључивање технологије у процес учења. Због тога, развој садашњих и будућих наставних планова и програма мора да разрађује способности ученика у педагошкој димензији, животне вештине и способност заједничког живота и критичког и креативног размишљања. Потребно је више развијати меке и невидљиве вештине које нису повезане са одређеним техничким и академским областима. Међутим, широко је користан у многим радним ситуацијама као што су вештине критичког и иновативног размишљања, међуљудске вештинама, способност према кориштења електронских медија и доступних информација. Такође, курикулум мора бити у стању да усмери и обликује ученике спремне да се суоче са ером индустријске револуције са нагласком на областима природних наука, технологије, инжењерства и математике (STEM). Преусмеравање курикулума се односи на учење засновано на дигитализацији и компјутеризацији, који би због тога требали обавезни курикулум за стварање квалификованих дипломаца у аспектима технолошке писмености. Да би се осигурало да се

прилагођени наставни план и програм спроводе на оптималан начин, онда компетенције које наставник мора поседовати компетенције за еру индустријске револуције 4.0. су образовна компетенција, компетенција за технолошку комерцијализацију, компетентност у глобализацији и компетентност за будуће стратегије. Поред ових способности, наставници такође морају да поседују вештине у кориштењу нових технологија, сарадњу, креативност и ризик и наставу у целини (холистичку). Школа и наставник морају узети у обзир неколико ствари приликом одлучивања о томе како ће се одвијати образовање и учење. Приступ учењу мора бити учење усредсређено на ученика, учење мора бити заједничко и смислено учење, али и интегрисано са потребама заједнице (World Economic Forum, 2015, стр. 20).

Ученици морају да развијају нове вештине за 21. веку, док наставници морају развијати нове приступе ученику и учењу. Образовна технологија има потенцијал да фундаментално повећа ефикасност и делотворност кроз затворену карику, као и јединствени потенцијал да олакша подучавање вештина 21. века изван темељних облика писмености. Међутим, у већини места образовна технологија је примењена тек недавно, а резултати исхода зависе од тога колико добро технологија може бити интегрисана холистички у контексту државе. У најразвијенијим земљама примарни фокус треба бити на скалирању успешних приступа, док се проширују способност технологије да одговори на нове потребе за вештинама попут компетенција и квалитета карактера. У неразвијеним земљама развој темељне писмености често је много већи проблем. Главни фокус у многим од ових земаља треба да буде на прилагођавању и експериментисању са овим методама, мада у раној фази морају бити примењена технолошка решења из развијеног света.

Наша садашњост се може описати као ера академског капитализма. Иако се универзитетско особље и даље у великој мери финансира од државе, све више је подстакнуто предузетничком конкуренцијом за спољне фондове. Под таквим притиском, особље осмишљава „институционално и професорско тржиште или тржишне напоре да обезбеди спољни новац“ (Slaughter & Leslie, 1997).

Школе су принуђене да производе ефикасне раднике који се могу такмичити у глобалној радној снази прилагођавањем и развијањем нових вештина, али који не доводе у питање хијерархијску структуру рада. С једне стране, капитал захтева образоване и флексибилне раднике, али с друге стране одбија идеју да радници треба да мисле својом главом. Иако се образовање радника чини важним, оно не може бити врста образовања која омогућава слободно размишљање (Harvey, 2000, стр. 103).

Унутар универзитета, језик образовања је врло широко замењен језиком тржишта, где предавачи „испоручују производ“, „операционализују испоруку“ и „олакшавају учење клијената“, у режиму „управљања и унапређења квалитета“. Студенти су постали „купци“ одабиром „модула“ где је „развој вештина“ на универзитетима постао важнији од развоја критичке мисли (Hill, 2006, стр. 131).

Како би се схватила савременост потребно је вратити се идејама Антонија Грамшија (Gramsci) који је развио је основне концепте критичког испитивања у истраживањима високог образовања. Грамши је проницљиво приметио да моћ и доминацију у отуђеном друштвеном окружењу одржавају не само кроз материјалне снаге принуде и репресије већ и у свести људи. Са концептом „идеолошке хегемоније“, Грамши је тврдио да владајућа класа увек настоји да легитимизује своју моћ стварањем и наметањем погледа на свет који наглашава потребу за редом, ауторитетом и дисциплином. Владајућа класа свесно покушава да поткопа потенцијал опозиције од стране подређених друштвених категорија. Капитализам контролише своје контрадикције и управља објективним кризама „заробљавањем“ умова жртава отуђења и експлоатације. Идеолошка хегемонија зависи од тога да владајућа класа приграби и контролише средства комуникације или средства за производњу културе и знања. Невиђена моћ владајуће класе је појачана у школама, на радном месту и у стварању и ширењу научног знања (Gramsci, 1971).

ЛИТЕРАТУРА

- Adorno, T. W. (2003). *Theorie der Halbbildung*. In *Gesammelte Schriften* (Band 8). Suhrkamp.
- Connell, R. (2010). Understanding neoliberalism. In S. Braedley & M. Luxton (Eds.), *Neoliberalism and everyday life* (pp. 22–36). McGill-Queen's University Press.
- Derrida, J. (2009). Sveučilište bez uvjeta. *Europski glasnik*, 14, 233–265.
- Fisk, P. (2017, January 24). *Education 4.0 ... the future of learning will be dramatically different, in school and throughout life*. Peter Fisk. <https://www.peterfisk.com/2017/01/future-education-young-everyone-taught-together/>
- Foster, J., Rzhetsky, A., & Evans, J. A. (2015). Tradition and innovation in scientists' research strategies. *American Sociological Review*, 80(5), 875–908.
- Frydenberg, M., & Andone, D. (2011). Learning for 21st century skills. *International Conference on Information Society (i-Society 2011)*, 314–318.

- Gual Soler, M., & Dadlani, K. (2020, August 13). *Resetting the way we teach science is vital for all our futures*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2020/08/science-education-reset-stem-technology/>
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Trans.). International.
- Harvey, D. (2000). *Spaces of hope*. University of California Press.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hill, D. (2006). Educational perversion and global neoliberalism. In E. W. Ross & R. Gibson (Eds.), *Neoliberalism and education reform* (pp. 107–140). Hampton Press.
- Hussain, F. (2013). E-learning 3.0 = e-learning 2.0 + Web 3.0? *IOSR Journal of Research & Method in Education*, 3(3), 39–47.
- Kezar, A., & Eckel, P. (Eds.). (2000). *Making higher education research useful: New directions for higher education*. Jossey-Bass.
- Kristanto, A., Mustaji, M., & Mariono, A. (2017). *The development of instructional materials e-learning based on blended learning*. *International Education Studies*, 10(7), 10–17.
- Leslie, D. (2003). Thinking big: The state of scholarship on higher education. In W. Tierney & L. Serra-Hagedorn (Eds.), *From research to policy to practice to research* (pp. 1–7). Center for Higher Education Policy, University of Southern California.
- Lase, D. (2019). Education and industrial revolution 4.0. *Handayani Journal*, 10(1), 48–62.
- Levidow, L. (2006). Marketizing higher education neoliberal strategies and counterstrategies. In E. W. Ross & R. Gibson (Eds.), *Neoliberalism and education reform* (pp. 237–257). Hampton Press.
- Lincoln, Y. (1991). Advancing a critical agenda. In W. Tierney (Ed.), *Culture and ideology in higher education: Advancing a critical agenda* (pp. 3–16). Praeger Publishers.
- Peterson, M. (2000). Emerging developments in postsecondary organization theory and research: Fragmentation or integration. In C. Brown (Ed.), *Organization and governance in higher education* (pp. 71–82). Pearson Custom Publishing.
- Rancière, J. (1995). Politics, identification, subjectivization. In J. Rajchman (Ed.), *The identity in question* (pp. 63–70). Routledge.
- Schwab, K. (2016, January 14). *The Fourth Industrial Revolution: What it means and how to respond*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
- Slaughter, S., & Leslie, L. L. (1997). *Academic capitalism: Politics, policies and the entrepreneurial university*. Johns Hopkins University Press.

- Stanković Pejnović, V. (2012). Obrazovanje kao oslobođenje. U B. Dimitrijević (Ur.), *Nauka i savremeni univerzitet 1: Obrazovanje i savremeni univerzitet* (str. 209–222). Filozofski fakultet Niš.
- Stanković Pejnović, V. (2013). Od obrazovanja do samoobrazovanja. U B. Dimitrijević (Ur.), *Nauka i savremeni univerzitet 2: Humanizacija univerziteta* (str. 230–241). Filozofski fakultet Niš.
- Stanković Pejnović, V. (2020). Obrazovanje kao relacija hegemonije, Gramšijeva perspektiva. *Matica*, 83, 405–430.
- Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. Jossey-Bass.
- World Economic Forum. (2015). *New vision for education: Unlocking the potential of technology*.
http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf